

LA INFLUÈNCIA DEL MOVIMENT GNÒSTIC EN LA HISTÒRIA CULTURAL EUROPEA

Enric CORTÈS

Adreça: Cardenal Vives i Tutó, 16
08034 BARCELONA

E-mail: enriccortes1@hotmail.com

Resum

La finalitat de l'article és mostrar que des del començament dels grans moviments gnòstics d'escola (s. II dC) la tendència al dualisme gnòstic (tant pel que fa a la vivència religiosa com al pensament filosòfic) és una constant a través dels segles, fins a arribar al segle XXI. La història de la cultura europea oriental i occidental al llarg dels segles ho fa palès. L'estudi vol fer un resum, doncs, del que el món gnòstic ha dit i fet de més representatiu al llarg de la nostra història a través dels docetes, maniqueus, montanistes, messalians, etc. Per fer-ne veure l'evolució, la llista s'ha ubicat segons cronologia en els diversos països o regions i tenint en compte els diferents accents culturals provinents del grec, llatí, albanès, dialectes italians, occità, provençal, català, francès, hongarès, hebreu (llengües eslaves: búlgar, croata, bosnià, rus), etc. La llista, tot i no ser completa, palesa prou bé l'abast cultural del gnosticisme. Així i tot, no es podia deixar a part una breu descripció de la càbala, perquè (*pace* G. G. Scholem) en ella el pensament gnòstic d'origen jueu té una importantíssima revifalla des de finals del segle XII a Provença fins avui mateix.

Paraules clau: Gnosticisme, paulicians, bogomils, església Dragovitsa, càtars, càbala.

Abstract

The aim of the article is to show that from the beginning of the great movements of the Gnostic school of the 2nd cent. AD the tendency towards a Gnostic dualism (in religious life as well as in philosophical thought) can be seen as a constant factor throughout the centuries, right up to the 21st. The history of Eastern and Western European over the centuries makes this clear. This study seeks to summarise the most representative words and deeds of the Gnostics in the course of our history, through the

docetists, the Manicheans, the Montanists, the Messalians, etc. In order to make the evolution apparent, the list has followed a chronological order according to the various countries or regions and has taken into account the diverse cultural emphases brought by the Greek, Latin, Albanian, Italian dialects, Occitan, Provençal, Catalan, French, Hungarian, Hebrew (the Slavonic languages: Bulgarian, Croatian, Bosnian, Russian, etc). For all that the list is not complete, it demonstrates the cultural extent of Gnosticism. In addition, it is important to include a brief description of the Cabala, because within that (*pace* G. G. Scholem) Gnostic thought of a Jewish origin experienced a considerable revival from the end of the 12th century in Provence and it continues right up to the present day.

Keywords: Gnosticism, Paulicians, Bogomils, the Dragovits, Cathars, Cabala.

INTRODUCCIÓ

La tasca gens fàcil, insinuada en el títol d'aquesta ponència, postula recordar prèviament aquells elements gnòstics dels primers segles que es repetiran des de l'època medieval passant per l'època moderna fins a arribar pràcticament als nostres dies, ja que molts voldrien veure, per exemple, en l'existencialisme,¹ en les noves formes de religiositat contemporànies (la Cienciologia, la *Unification Church* de Moon, *Hare Krishna*, en fi en les religions o formacions religioses del *New Age*) *revivals* o influències més o menys profundes del gnosticisme dels primers segles.

Els primers i més importants d'aquests elements pertanyen a l'heretgia maniquea, perquè la veiem sovint mencionada en l'època medieval. Cridar «maniqueu!» era una forma molt habitual per a senyalar qualsevol heretgia fos o no gnòstica en l'època medieval. Pel seu impacte, en l'orient sobretot, rere els maniqueus bé haurem de dir alguna cosa de l'origen, tant dels Paulicians com dels Messalians

Un dels punts cabdals del maniqueisme (encara que potser és manllevat) és l'oposició entre la llum i les tenebres. Des de sempre, des de tota l'eternitat el diable s'oposa al Pare de la llum. Lluiten sempre, i en aquesta lluita una espurna de la llum cau en la matèria. El rei de la tenebra, a través de la malvada esposa, engendra Adam en qui col·loca la major part de la llum que

1. És coneguda la lectura gnòstica de l'existencialisme, feta per H. Jonas: citem només algun detall del perquè d'aquesta opció: ser llançat en el món, l'ànima llançada en el cos en el gnosticisme i el *geworfen sein* tan important en l'existencialisme heideggerià. L'haver estat llançats no és cosa sols del passat sinó que qualifica en el gnosticisme i en l'existencialisme la situació actual de l'home. També l'«acosmisme» d'un i altre permet conclusions similars encara que el cosmos en un cas sigui antidiví i en l'altre, en l'existencialisme, indiferent a Déu, Cf. Ioan PETROU CULIANU, *Gnosticismo e pensiero moderno: Hans Jonas*. Roma: «l'Erma» di Bretschneider 1985, 121.

restava. Així neix també Eva encara que aquesta es queda amb menys llum. Un altre element maniqueu que veurem repetir-se en les heretgies medievals: el docetisme.² Per Manes, tots els missatgers de les diverses religions (Buda, Zoroastre, Jesús, Manes) eren importants i vàlids. Jesús era el principal, era diví i, a la vegada, *semblava* mortal. Aquest docetisme (present ja entre els opositors de l'autor de les cartes joàniques) el veurem contínuament repetit en les heretgies medievals.

Dels Paulicians del segle III en sabem molt poca cosa. El seu fundador, Pau de Samosata, predicava una Trinitat de tipus modalista: una persona amb dues actituds, la Santa Paraula i la Saviesa. Quan Jesús — simplement un home — és batejat, rep la Santa Paraula i així és adoptat. Molts creuen que l'heretgia pròpiament desaparegué al segle V. St. Runciman³ la veu actuant, segles més tard encara, a través dels bogomils sobretot.

Dels Messalians en sabem una mica més quant a contingut doctrinal. Des de l'inici Satanàs, el Fill Gran de Déu, es rebel·là per orgull contra Déu i, per això, va crear el món material que és dolent. Crist és el Fill Jove. Cada persona té un dimoni dins seu que s'ha de treure per la pregària. La del Parenostre és l'única admesa. El diable surt pels mocs i la saliva. Pel que fa a la cristologia, Jesús és considerat simplement home. Encara que tingui l'Esperit Sant, aquest mai, de fet, no es barreja amb Jesús. L'home esdevé per l'Esperit part de Déu i, per tant, no pot realment fer el pecat, encara que estigui enmig de les més grans disbauxes. Les dones juguen un gran rol entre els Messalians.

A mitjan segle IV apareixen en els dominis de Constantí com a predicadors vagabunds provinents de la regió d'Edessa. A finals del segle IV són condemnats com a Adelfians (pel seu capdavanter d'aleshores, Adelfus). Però els trobem encara a Actius, a Armènia el segle VI. Màxim el Confessor (s. VII) i un monjo en descriuen el tarannà i diuen també qui són els seus bisbes. Segurament que la conquesta àrab els empenyé cap a Occident i així, a continuació els trobem ben forts a Tràcia. La seva importància està en la unió del dualisme gnòstic amb un gran fervor evangèlic popular. Defensaven la seva opció

2. Per a uns, el docetisme s'origina en el gnosticisme: vist que la matèria és dolenta, és impossible que la divinitat de Jesús se la faci seva; per altres, en canvi, tindria origen exclusivament jueu: la visió d'un messiès triomfant i gloriós porta a considerar que només és una aparença el cos mortal i moribund a la creu. Cf. E. VILANOVA, *Història de la Teologia Cristiana*. Vol. I. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya ²1999, 148-149. Pel que fa al maniqueisme, cf. *Ibid.*, 167.
3. L'exposició del qual sobre la història medieval de les heretgies segueixo bàsicament; ell creu que hi ha moltes raons per veure aquesta heretgia actuant en l'imperi bizantí i exercint influència sobre els bogomils. Cf. St. RUNCIMAN, *The Medieval Manichee. A Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge: University Press 1960.

religiosa amb llibres: amb el llibre misteriós (per desconegut) anomenat *Asce-ticon* i també amb un cert *Diathekê*.

Els Messalians semblen haver conservat en terres de Bizanci la rica tradició gnòstica. Són, doncs, segurament d'una gran importància per a entendre una mica per on han anat els camins del gnosticisme a orient.⁴

Les vivències espirituals tipus *revival* dels primers temps del cristianisme representades sobretot en el Montanisme s'han de tenir necessàriament en compte si volem entendre el *quid* de les heretgies medievals i alguna cosa del perquè de la seva persistència: eren conscients moltes vegades de repetir aquella joia d'antany en la recepció del carisma de l'Esperit damunt els apòstols i els primers dels seus deixebles. Montanus, amb l'ajuda de Maximil·la i Priscil·la (que han deixat els seus marits), sota la nova revelació de l'Esperit que es fa a través d'ell, entèn que s'acosta el mil·leni (Ap 20,4-6) i rere seu la fi dels temps. S'hi preparen a Pepuza (Frígia, Àsia Menor) on construeixen una casa comuna amb els diners de tots. En el segle IV Arcadi fa cremar tots els seus escrits.⁵

1. ELS BOGOMILS

El bogomilisme és un moviment herètic que s'inicia al segle X a partir d'un sacerdot búlgar de nom Bogomil (estimat de Déu). Fins al segle XI no sembla que els adeptes del bogomilisme fossin realment gnòstics. Les doctrines que mantingueren durant els seus primers cent anys devien ser sobretot les manllevades als Paulicians que missionaven des del segle VIII a les fronteres de Bulgària.⁶ De fet, al segle X el patriarca Teofilacte de Constantinoble parla dels

4. No obstant Vaillant i Puech disminueixen el rol i l'influx del Messalians en els bogomils. Cf. H. Ch. PUECH – A. VAILLANT. *Le Traité contre les bogomiles de Cosma le prêtre* (Travaux publiés par l'Institut des études slaves, T. 21), Paris: Imp. Nat. 1945, 348 pp.

5. Una bona introducció a les diversess denominacions gnòstiques la trobareu en J. MONTSERRAT TORRENT, *Los gnósticos*. Vol. 1. Madrid: Gredos 1983, 41-61; pel que fa als orígens del gnosticisme, *Ibíd.*, 18-40.

6. Els Paulicians tenen una llarga història que arriba almenys al segle XVIII: al segle IX a Bizanci són una Església florent de forma perillosa per l'ortodòxia. De tal manera que l'oficial de la cort, un tal Simeó, dona l'ordre als mateixos Paulicians d'occir directament el seu propi cap. Ningú no s'hi atreví. Finalment executà l'ordre criminal un fill adoptat pel mateix emperador; un tal Just. Però degué ser massa dur fins i tot pel mateix enviat de l'emperador que es convertí a l'heretgia i acabà ocupant el rol de l'assassinat. A causa de les persecucions de la cort bizantina, els Paulicians acaben demanant i obtenint la protecció dels turcs. L'any 835 el cap dels Paulicians, un tal Sergi, fou assassinat amb un cop de destrà. A partir d'aquell esdeveniment viuran sense cap visible, dedicats a les ràtzies per les quals adquireixen esclaus robats

bogomils com si fossin Paulicians; quan al segle x Cosmas resumeix els pensaments dels bogomils, no hi ha res del que diu que no pugui ser aplicat als Paulicians. Però al segle xi eren indubtablement de pensament gnòstic. D'on reberen el gnosticisme? Per les fonts que ens han arribat (p. ex. Eutimi Zigabén)⁷ s'ha de cercar la causa en el contacte amb els Messalians que eren certament els descendents espirituals d'aquest moviment del segle iv.

És probable que el contacte amb els Messalians es fes des de Tràcia a través del sacerdot bogomil Jeremies, ja que aquest fou el primer a traduir a l'eslau els llibres messalians/gnòstics. De fet, la teòloga de la cort imperial bizantina Anna Comnena i el conegut E. Zigabén,⁸ afirmen que els bogomils provenen d'una barreja de Paulicians i Messalians.

---

a l'Imperi que a continuació venen als musulmans. Eren ben vistos segurament pels iconoclastes de l'Església ortodoxa, ja que estaven contra la veneració de la creu i de les icones. Així s'entén que Constantí V el Coprònim (s. viii), perquè ell mateix era iconoclasta i per a millor defensa de les fronteres de l'Imperi, els facilités d'assentar-se a Tràcia. A mig segle ix els Paulicians semblen prosperar sense ser inquietats. Però quan venç la política del culte a les imatges són perseguits. Lleó V i Miquel Rangabus els persegueixen a sang i foc, el que els obliga a cercar aixopluc entre els musulmans. L'emperadora-regent Teodora (pensant amb l'èxit que havia tingut contra els iconoclastes) en fa matar uns cent mil. El centre de l'heretgia s'estableix aleshores en terres musulmanes sota lideratge de Carbeas (que havia vist empalar el seu pare per heretge). Carbeas mor en batalla contra Bizanci el 863. Però tingué successor: Khrisokheir, el seu nebot. El patriarca Foci vigila l'ortodòxia d'aquest i finalment, ja que no el pot convertir, el denuncia. Fuig a Tefrice on l'homònim Carbeas, el seu oncle, l'honora declarant-lo successor i donant-li la filla com a esposa. L'emperador Basili ataca els heretges l'any 870 a Tefrice. Destruïx moltes ciutats paulicianes..., milers són morts. Khrisokheir és decapitat i les seves despulles són dutes a Constantinopla. Però les comunitats paulicianes perduren en les fronteres orientals de l'Imperi, on hi romanen per segles..., així defensaven les fronteres contra els bàrbars i, per això, obtenien el privilegi de la llibertat religiosa; això, però, no els impedia de maltractar els ortodoxos que tenien en les seves ciutats i pobles fronterers. De tota manera, Alexis Comnenus (ss. xi-xii) cercà la seva conversió. En convertir alguns que ha empresonat prèviament. Això redueix la comunitat herètica a Tràcia, però no la fa desaparèixer. La trobem encara segles més tard: quan passa per Filippòpolis Lady Mary Wortley Montagu (s. xviii) escriu: «Jo vaig trobar a Filippòpolis una secta de cristians que s'anomenen "Paulicians". Ensenyen una vella església on diuen que Pau va predicar. És el seu sant preferit...». Demostra que feia segles que els Paulicians havien oblidat els seus orígens doctrinals. Durant el segle xvii es van convertir amb la predicació dels missioners jesuïtes. Avui formen part de les esglésies uniates.

7. En *Panoplia dogmatica* (PL 130 tit. 27 col. 1290-1332).

8. El prevere ortodox Cosmas, búlgar, amb el seu *Tractat contra els bogomils* (c. 972) és una altra font molt important dels nostres coneixements sobre els bogomils: l'emperador Alexis I (n. 1056; m. 1118) decidí que l'Església bogomil a Constantinopla havia de ser destruïda: convocà Basili (que aleshores era el seu cap) i sota pretext de voluntat de conversió a l'heretgia, li feu confessar totes les seves creences..., els qui escoltaven rere cortina les confessions de fe bogomil, li llegiren immediatament tot el que havia dit. Fou condemnat pel Sant Sínode a morir cremat a la foguera, tot i que Alexis volia continuar intentant de convèncer-lo. L'emperador tingué una brillant idea: reuní tota la resta d'heretges, els preparà dues fogueres,

És clar que hi ha una altra causa del naixement i creixement de l'heretgia de gènere totalment diferent: la misèria en què vivien els pagesos búlgars. Com explicar-se la maldat que dia a dia els queia al damunt de mans dels rics propietaris búlgars o grecs? La resposta del cristianisme (i l'actitud solemne d'una Església ortodoxa amb moltes ganes de poder i riquesa) no hi ajudava. Menys encara si pensem que aquesta religió oficial la sentien com quelcom imposat pels seus amos. Dir simplement, com feia el bogomilisme, que des de sempre, des de l'inici dels temps, hi ha dos principis, un el del bé, l'altre, el diable, el del mal, feia més entenedor el dolor del dia a dia.⁹

1.1. Doctrina

Creació: Satanàs o Satanael era el Fill gran del Pare (l'última síl·laba els indicava la divinització del mot *El*): per orgull, Satanael es rebel·là contra el Pare.¹⁰ Se li uniren molts àngels pensant que així no haurien de treballar. Però la rebel·lió fracassa. Són expulsats. Ara bé, per a poder tenir un reialme on manar, Satanael crea el món; però no se'n surt, de crear l'home. Una mica de l'aigua emprada per a crear Adam caigué dels peus d'aquest i en sortí la creació de la serp. Igual passà amb l'esperit que el diable inhalà en Adam. Però el diable hagué d'enviar una ambaixada a Déu per demanar-li la vida per a Adam..., així podrien compartir, Déu i ell mateix, el domini sobre l'home. Déu inhalà una mica de vida dins Adam i així també féu amb Eva. Tot hauria anat bé si Satanàs en forma de serp no hagués seduït Eva, engendrant aquesta Caín i la seva germana Calomena. La gelosia portà Adam a fer semblantment i a engendrar Abel i Set. Déu, com a càstig, privà Satanàs de la seva aparença divina i del seu poder de crear. Li permet, però, de romandre senyor del que havia creat (o, una altra versió: Déu no va poder evitar que fos el senyor de l'univers que havia creat). Per això, els dimonis poden fer, fins i tot, miracles,

---

una amb una creu, l'altra sense. Els qui escolliren la que no tenia creu foren cremats, els altres alliberats.

9. De tota manera hem de matisar: hi ha dos tipus de bogomilisme. L'absolut, que creu que els dos principis són igualment eterns i d'igual poder (sense que al final hi hagi un vencedor segur). En canvi, pels bogomils moderats, el principi del mal ha aparegut més tard que el del bé. A la fi, el bé vencerà.
10. Com a prova adduïen Is 14,12-14 (BCI): «¹² Com has caigut del cel, estel brillant del matí! Ara has de jeure a terra, tu que dominaves les nacions! ¹³ Tu pensaves: "Pujaré fins al cel, posaré ben alt el meu tron, per damunt de les estrelles de Déu, i m'asseuré a la muntanya on es reuneix la cort divina, a tocar del cel. ¹⁴ Cavalcaré sobre els núvols i seré com el Déu altíssim"».

és el que fan a través de la veneració de les relíquies i de les icones de l'Església oficial ortodoxa. Cadascun inhabita un home/dona. Habiten especialment en les esglésies, abans a Jerusalem, ara a Santa Sofia de Constantinopla. Nostre Senyor Jesús va recomanar de venerar-los perquè així no ens facin mal. Nostre Senyor Jesús és el que va ser enviat 5.500 anys després de la creació. Era la Paraula de Déu, l'arcàngel Miquel, el Conseller d'Is 9,6, enviada per a guarir-nos de tots els mals. El Fill, doncs, entrà per una orella en Maria i en sortí per l'altra,¹¹ després de prendre carn en ella. Maria se'l trobà, sense adonar-se'n, a la falda. Crist, el Verb diví (seguint el pròleg de Jn) és d'aparença humana, mor, també aparentment, a la creu. Després de la creu va baixar als inferns per lligar-hi Satanael i treure-li així l'última síl·laba de divinització.

La seva relació amb l'Esriptura: per E. Zigabén, que poua de bona font, sabem que llegien el Saltiri i els setze llibres dels profetes,¹² els quatre evangelis (del que més pouen, però, és del quart) i els Actes.¹³ Però també veneraven les Cartes i l'Apocalipsi.

Pel que fa als sacraments, s'oposen especialment al baptisme i a l'eucaristia. El sacrament eucarístic sols és un aliment físic. El baptisme, únicament aigua i oli.

1.2. Organització

En primer lloc, trobem els Perfectes —que observaven totes les prescripcions, pregàries i dejunis— i que van ser els principals predicadors de la secta des del segle x al XIII; segueixen els qui portaven una vida normal de família, Hom podia passar d'un grup a l'altre si arribava a portar una vida exemplar¹⁴ i complia els preceptes adequats, sobretot els dejunis i les pregàries. Hom era promogut a «Perfecte» per un cerimonial especial pel que l'Esperit Sant s'encarnava en el postulant; aquest esdevenia portador del Verb Diví, predicador.

11. Aquesta doctrina es troba en moltes icones antigues orientals. Segurament que a l'inici volia simplement dir que abans que tot és l'entrada de la paraula (divina) per l'orella... Però segur que els bogomils en la seva majoria s'ho prenien literalment.

12. Segons els LXX, *exkaidekaprofêton*.

13. Els set grups de llibres provenen de Pr 9,1: «La Saviesa s'ha fet un palau amb set columnes ben tallades.

14. El moviment segueix els consells evangèlics; estan en contra de la propietat i volen ser humils, dir sempre la veritat, estimar-se, mantenir una gran ascési, castedat, aliments senzills...

El moviment bogomil era viscut d'una manera diversa segons hom fos membre del que s'anomena «Església búlgara» o «Església dragovitsa».¹⁵ Aquesta última, més dualista que la primera, representa segurament les doctrines més antigues que el mateix Bogomil rebé probablement dels Paulicians que eren el seus veïns.

1.3. Extensió

L'any 717 trobem l'heretgia a Armènia. El seu *catolicos*, Joan de Oztun, en el sínode de Dovin persegueix els Paulicians: «Han de ser perseguits amb ira». Els acusa d'iconoclastes, entre altres coses. Al nord del llac Van es troba la ciutat de Thonrak. Aquí trobem els Thonraki, al segle IX, que semblen un altre nom dels mateixos Paulicians o uns heretges que els eren ben propers. Els Thonraki prosperaven a mig segle XI i XII, i existien encara el segle XIX. Fou tan forta a Armènia aquesta heretgia que molts eminents armenis en passaven com a suspectes. No podem, però, estar segurs del seu gnosticisme; potser més aviat eren adopcionistes amb clares connotacions gnòstiques.¹⁶ De tota manera, la seva organització fa pensar en el gnosticisme.¹⁷

Els bogomils els veiem aviat estendre's cap a l'oest, per Macedònia,¹⁸ Croàcia i Dalmàcia, Sèrbia,¹⁹ Bòsnia.²⁰ Des de Bulgària s'estengueren també cap a l'oest, cap a Sèrbia: Esteve Nemanya (m. 1200 en un monestir) per raons polítiques esdevingué un gran defensor de l'ortodoxia. Amenaçà, doncs, amb persecucions, les de sempre: assenyalar amb foc roent el front, l'exili... Declara la guerra als heretges i amb facilitat n'obté la victòria. De fet, fins a mig segle XIV, no se sent parlar dels bogomils. Reapareixen allí sota un altre nom, el de *babunis*.

15. No lluny de la bonica ciutat de Plovdiv (Bulgària).

16. De fet en la seva doctrina trobem la típica afirmació del dualisme creacional, el dimoni ha fet la terra.

17. Vegeu detalls en *The Medieval Manichee...*, pp. 50-59.

18. Al segle XV hi ha havia encara heretges bogomils a Macedònia.

19. El concili de Jica al segle XII etziva els seus anatemes contra els bogomils que aquí tenen el nom de «Babuni», pres del riu Babun, que era a prop d'una de les principals ciutats herètiques.

20. Els bogomils són presents a Bòsnia de la fi del segle XII fins a la meitat del segle XV. A Bòsnia tenen el nom de «Patarens». Després de moltes discussions s'ha establert suficientment el lligam i identitat entre aquest dos termes. Cf. detalls en D. ANGELOV, «Le Bogomilisme: enver-gure bulgare et europeenne». Discurs a l'obertura del *Symposium International «Bogomilisme et catharisme»*, Sofia (sept. 1992), Sofia 2007, 54.

Fou molt important també l'heretgia a Bòsnia: els bogomils, exiliats per Esteve Nemanya, trobaren aixopluc a Bòsnia. Així que el 1190 el «Ban» (cap polític de Bòsnia), la seva dona, la seva germana, molts altres de la seva família i uns 10.000 dels seus súbdits públicament van confessar la seva pertinença a la fe bogomil. El Papa Inocenci III se n'assabenta a través d'unes cartes on els bogomils són anomenats «patarins» (1199). Amb aquest nom seran coneguts a Occident els bogomils. El Papa envia, en el segle XIII, una delegació per a tractar aquest assumpte a Bòsnia. Escriu al Ban Kulin (1180-1204)²¹ demanant-li que investigui si és veritat el que li diuen de la introducció al seu país d'heretges patarins. Kulin respon que no sabia que fossin heretges i així n'envia alguns a Roma. El Papa no es fia del que aquests li diuen i mana que una delegació, presidida pel seu legat Joan de Casamaris i l'arxidiaca Marin de la República de Ragusa (Dubrovnik), s'arribi a Bòsnia per investigar *in situ* l'estat de la qüestió i corregir-la si calia. Sembla que era ben conscient del que passava segons la carta que envia a Bernat de Split el 1202: «A Bòsnia hi ha una multitud suspecta de la terrible heretgia càtara».²² De fet, el legat pontifici i el seu intèrpret Marin acabaren convençuts que havien tingut èxit. Però ni el Papa aportà els bisbes llatins que Joan li demanava per a millorar les coses, ni els bosnians compliren amb les seves promeses de conversió. El moviment herètic prosperà durant les dècades següents. Es formà una Església nacional herètica que sobrevisqué fins i tot a les creuades, fins a mitjan segle XV en què a poc a poc anà desapareixent per mor de la conquesta otomana.

Pel que ens ha arribat, conclou St. Runciman, el legat pontifici sembla més interessat en temes d'ortopraxi que no pas d'ortodòxia. «Roma no volia de cap manera entrar en discussions teològiques. Completa submissió i retorn als bons costums, simplement».²³

2. EL CATARISME

A mig segle XII l'heretgia bogomil ja s'havia estés per l'Occident:²⁴ l'any 1167 els heretges ja tenen un sínode a Sant Fèlix de Caramany (Llenguadoc), el

21. Depenia com a vassall de l'emperador bizantí Manuel I Comnenus.

22. Que equival a Occident al terme *bogomil*.

23. *The Medieval Manichee...*, 104

24. A l'Orient, a Rússia hi entra l'heretgia el segle XI. En una de les fonts, l'obra de NIKON, *Crònica*, hi trobem el principi dualista: «El món ha estat creat per dues forces oposades, Déu i el Diable». En el Discurs d'un cristià fidel i zelant de la fe ortodoxa, atribuït a Joan Crisòstom, és clara la identificació de l'heretgia russa amb els bogomils, ja que s'hi diu: «Els búlgars són els

primer sínode càtar. Allí apareix Niquinta o Nicetas que es va anomenar a si mateix (o que era) bisbe dels heretges de Constantinopla. No es pot negar que la font principal en què puen al segle XII els nostres càtars són els bogomils. Segurament que hi tenen l'origen. De fet, l'any 1190 el cap de l'«Església de Bulgària» arriba als càtars de Concorezzo (Llombardia) per a donar-los l'«Evangeli de Joan», un apòcrif típic de la secta que no ens ha arribat en la seva llengua original, però sí en les versions llatines.²⁵ Duran d'Osca, fundador dels efimers Pobres Catòlics, ens diu en una de les seves obres contra els heretges²⁶ que els càtars italians i francesos estaven dividits en tres grups: «Els uns seguien els heretges grecs, els altres els heretges búlgars i els tercers els Dragovites.» Etienne de Bourbon —teòleg francès de mig segle XIII— ens fa notar que en la França dels seus dies hi havia dos tipus d'heretges: «Valdenses scilicet et Albigenes dicti Patareni vel Bulgari.» Ens informa també del perquè del mot «Bulgare»: «dicuntur etiam Bulgare quia latibulum eorum speciale est Bulgaria».²⁷ L'antic càtar Rainier Sacchoni (mort c. 1263) era gran coneixedor d'aquests temes perquè fou càtar durant disset anys i, a més, un cop fet dominic esdevingué inquisidor per Llombardia i la Marchia Anconitana. El seu testimoniatge és doncs de gran vàlua. En *Summa de catharis et leonistis, sive pauperibus de Lugduno* descriu setze confraries designades com a esglésies: «ecclesia Albanensium sive de Dannezacho... ecclesia Bulgarie, ecclesia Drungunthie». Conclou dient que tenen totes el seu origen en aquestes dues, «et omnes habuerunt originem de duabus ultimis». Per això no és gens d'estranyar que a Occident molt sovint fossin anomenats «búlgars» i, sota diferents formes llatines i provençals: *bulgri*, *bugari*, *bugares*, *bogri*, *bogre*. «Albigesos» és un altre terme que prové de la ciutat d'Albí, on hi havia una

---

enemics de la Cristiandat». En una segona fase, l'heretgia va de la segona meitat del segle XIV fins a finals del segle XV. Aleshores apareix la mateixa heretgia amb el nom de *strigolniki*, de difícil traducció. Molts neguen aquesta identificació, però almenys s'ha de dir que són clares les similituds entre uns i altres. No deixa de ser curiós, d'una banda, que els monjos hagin traduït al rus precisament el tractat de Cosmas, i d'altra banda, les afinitats evidents en la doctrina sobre el dualisme, la crítica a l'Església oficial, etc. Vegeu detalls en D. ANGELOV, *Le Bogomilisme: envergure...*, 62.

25. E. HENNECKE l'intitula així: *Interrogatio Johannis et apostoli et evangelistae in coena secreta regni coelorum de ordinatione mundi istius et de principe et de Adam*. Fou portat per Nazari, bisbe càtar, de Bulgària al Nord d'Itàlia, a Concorezzo (província de Monza, regió de la Llombardia), diu E. HENNECKE, *New Testament Apocrypha*, vol. I, SCM Press 1973, 320 (original alemany: 1959).

26. *Liber contra Manicheos*, escrita probablement entre els anys 1220 i 1223.

27. Citacions extretes de D. ANGELOV, *Le Bogomilisme: envergure...*, 59.

comunitat considerable de càtars. Aquests s'autoanomenaven «bons homes o bons cristians».²⁸

2.1. Extensió

Segurament que el contagi ve de l'orient i s'assenta primer a Llombardia; vers l'any 1160 ve el predicador Marc de Bulgària a Llombardia per semblar-hi la fe de «l'Església de Bulgària». En 1117 havia arribat un representat dels heretges de Constantinoble, Nicetas; amb ell s'havia celebrat, com dèiem, el sínode de St. Fèlix, segurament per posar les bases d'una bona col·laboració entre les dues esglésies representants majors de l'heretgia bogomil/càtara. Per diverses raons, el catarisme no es pogué establir al nord de França. I els pocs heretges que allí, a Renània²⁹ i a Flandes hi havia, aviat anaren a aixoplugar-se al sud de França, a Occitània. Aquí, ni la clerecia estava tan formada com al nord, ni els nobles anaven de bracet amb l'església catòlica (delerosos els del sud d'heure les riqueses d'aquesta d'una banda, i de l'altra d'independitzar-se màximament del centralisme de la corona francesa). Al sud els conflictes entre els comtes i les autoritats eclesiàstiques, bisbes i abats, foren constants. Això feia que els poders polítics veiessin de bons ulls tot aquell que d'una manera o altra s'oposés a l'Església oficial. Segurament que la protecció del poder civil a l'heretgia tenia poc a veure amb la fe. Els senyors dels castells que estaven al límit de Catalunya es barallaven contínuament amb l'Església per obtenir els delmes de les parròquies dels seus dominis. La gent senzilla del camp, la gent de pagès, amb poques o nul·les possibilitats de formació i amb una alimentació molt precària, no podien veure els senyors del poder civil i

28. Sobre els càtars, molta és la bibliografia. Vull mencionar aquí solament, en tant que s'aparten de la visió d'autors com RUNCIMAN o ANGELOV que aquí exposem, els autors coneguts: P. LABAL, *Los cátaros. Heregía y crisis social*, Grijalbo 1995; R. DALMAU, *L'heretgia albigesa i la batalla de Muret*. Barcelona: Dalmau Editors 1960; A. BRENON, *Le vrai visage du catharisme*. Portet-sur-Garonne: Éditions Loubatières 1989. En català: *El veritable rostre dels càtars*. Barcelona: Proa – Pagès Editors 1998. A. Brenon creu que el catarisme té els seus orígens en una heretgia dels primers segles que va reviuire simultàniament a Orient i a Occident a finals del segle x. Crec que és una hipòtesi poc plausible a la llum de totes les dades històriques de què disposem i que hem anat mencionant.

29. D'Alemanya, l'heretgia passa a Anglaterra el 1260. En aquest primer moment eren una trentena de gent il·letrada. A Òxford un concili els condemna a ser marcats amb foc roent al front. William de Newburgh els anomena «publicani, populicani, poplicani» que deu venir dels «publicani» del NT, segurament via «Paulicians». Els Paulicians de Constantinoble que representaven l'estricta dualisme o la branca Dragovitsa de l'Església bogomil deuen ser els que portaren endavant aquesta obra missionera.

eclesiàstic. Però, almenys aquells semblaven comprendre'ls..., perquè de fet els obrien les portes de castells i fortaleses quan eren perseguits. Per tot això, el catarisme arrelà a Occitània, sobretot a les regions de Tolosa, Carcassona i Albí; a la ruralia, més que a les ciutats. I des dels principals bastions càtars —les àrees de Lombers i Lavaur— a la regió d'Albí, i al Lauragès (prop de Carcassona) l'heretgia s'estengué cap a la Garona mitjana i el Pirineu, fins a arribar a Catalunya, al Rosselló, Berga i Catalunya Nova, Lleida i Priorat. Malgrat la importància d'aquests llocs, no va existir cap nucli català amb prou volada com per a constituir-se en bisbat càtar. Sinó, al concili càtar de Pieusa no s'hauria limitat a nomenar Pere de Corona diaca de Catalunya sota l'autoritat del bisbe de Tolosa.

2.1.1. Itàlia

Com hem dit, fou el lloc de pas de l'heretgia d'Orient a França. Al Llenguadoc segurament que hi arriba a través de la Provença de la qual se sap que al segle XII tenia dos centres herètics: Avinyó i Marsella. Poca cosa coneixem dels càtars italians. Però sabem que a Verona el 1250 hi havia sis esglésies càtares, malgrat l'anterior Constitució papal *Ad abolendam*; les més importants allí eren l'Església Albanensis i la de Concorezzo. La primera tenia, entre tots els seus assentaments, per aquell temps uns 500 perfectes o iniciats. S'han d'anomenar també els assentaments herètics de Florència, la vall de Spoleto, Orvieto. No sembla, però, que al sud d'Itàlia i Sicília hagi tingut gaire èxit el moviment càtar. Itàlia va esdevenir, això sí, aixopluc d'heretges. Durant la creuada Albigesa molts d'Occitània es refugiaren a Itàlia on, segons alguns, tenien un tracte més benèvol gràcies a la influència del moviment franciscà.

2.2. *Doctrina dels Càtars*³⁰

Tenen, seguint els Bogomils, dues menes d'escoles:

1. L'estrictament dualista o maniquea, que creu en els dos principis. El Mal durarà tota l'eternitat, com el Bé.

30. Coneguda sobretot pels processos inquisitorials.

2. La dels Monarquiens: el Déu dolent o el Déu del Mal era un àngel caigut.³¹ El mal serà destruït a la fi del món material. Alguns dels Monarquiens pensaven que Lucifer caigué per concupiscència; altres, per orgull; altres, per enveja.

2.2.1. La Creació

Uns diuen que tota la creació és obra del Diable (que rep diversos noms: Satanàs, Belzebú, Beliar, Samael, Satanael, Príncep de les tenebres); altres, el Diable va fer el món a partir de materials prèviament existents (alguns monarquiens fins i tot deien que el Diable tenia el permís de Déu per a fer el món); altres mantenen que el Diable empresonà un àngel caigut en el cos d'un home i així creà Adam; igual o d'una manera similar succeí amb Eva i els seus fills, que hereten així una espurna de divinitat angèlica. Per a alguns, el diable ha de demanar el permís i ajuda a Déu per a crear el món, o perquè no pot acabar-lo. El principi decisiu subjacent a tot això era la convicció de la maldat absoluta de la matèria.

Segurament que l'ús abundant de les llegendes de part dels predicadors ambulants, per a explicar tot això a camperols il·letrats, suavitzava considerablement les coses.

2.2.2. Cristologia

Crist no era Déu. Parlen de Pare, Fill, Esperit Sant; però, en realitat, a partir de Déu creen una infinitat de *eons* (entre Déu i la creació) que són considerats divins. El Crist era un cap entre aquests *eons*. Com a tal és enviat a la terra amb un revestiment mortal per a combatre el Mal i rescatar les partícules captives de divinitat. El Crist-eó només aparentment fou crucificat, car, si la matèria és del tot dolenta, un ésser diví no pot abillar-se amb ella. De cap manera Crist no pot ser un home. Crist era el Verb diví (pròleg de l'evangeli de Jn). Crist no redimeix. Tan sols pel que ensenya i pel que fa, mostra el camí.

31. Segons Pere de VAUX-CERNAY, alguns diuen que Déu tingué dos fills, Satanàs i Crist (*The Medieval Manichee*, 149, n. 3).

2.2.3. Maria

No té importància en la teologia càtara. Per a uns, sols és el símbol de l'Església (seva, és clar); per a altres, és per on passa el Crist-eó per entrar al món; molts càtars accepten l'opció bogomil: Crist entrà per l'orella de Maria, i havent pres carn d'ella, en sortí per l'altra.

2.2.4. Escatologia

Ni poden creure en el purgatori ni en l'infern: l'ànima quan es desprèn de la matèria retorna al seu reialme diví, en el cas que hagi viscut al més lluny possible de la matèria. Sinó, s'ha de purificar en aquest món per un canvi de vida; si no reïx, entra en un procés de metempsicosi del qual és difícil de sortir. És clar, per culpa d'aquest procés, quantes més ànimes hi hagi condemnades a seguir-lo, més gran serà el nombre en el món de gent tancada en la pèrfida matèria. Per això, quants més neixen, més gent/ànimes ofegades per la matèria. Per tant, s'ha de deplorar el matrimoni.

2.2.5. Escriptura

Seguint del tot el gnosticisme identifiquen Yehovà amb el Diable; era un assassí, perquè destruï el Faraó i els seus exèrcits; admeten els llibres dels profetes, SI, els llibres de Salomó, els sapiencials, i el NT (però per ells Joan Baptista era un fals profeta³² perquè batejà amb aigua i no amb l'esperit; altres el veuen com un àngel que simbolitzà el seu baptisme càtar.³³

Els càtars són sobretot els opositors religiosos principals als ritus i regles de l'Església catòlica oficial. Criticant-la, deien, no s'insulta Déu sinó el sobirà de l'univers, el diable, que l'ha feta. El pa i el vi de l'Eucaristia només són un aliment físic; l'aigua i l'oli del Baptisme sols són això: aigua i oli. Reprenen així literalment temes estimats pels bogomils.

32. «Unus de majoribus diabolis qui unquam fuissent» (Ibíd., p. 151, n. 2).

33. Diu un dels acusats: «els preceptes bons que hi ha a l'AT estan allí perquè així el diable ens pot enganyar millor» (Ibíd., 151, n. 1).

2.2.6. Ortopraxi

Perfecta castedat, alimentar-se mínimament i negar-se qualsevol confort o plaer. Així s'alliberava l'ànima del cos; però, en tant no implicava portar infants al món, no semblen pas haver-se oposat a les orgies sexuals; fins i tot són suspectes d'orgies no naturals. No es pot menjar carn, car aquesta pot contenir un fragment d'una ànima lligada al cos i així, pel metabolisme, s'augmenta el lligam amb la matèria.³⁴

2.2.7. Litúrgia

Pertanyen al grup els qui han passat pel ritu de la «Conveniència»; n'hi ha que, tot i pertànyer al grup (encara que no estrictament), no han passat per aquest ritu; p. ex., els soldats que ajudaven els heretges a Montsegur, al final i sols aleshores, el 1244, passen tots per aquest ritu.

El «Consolamentum» era a vegades com un premi concedit després dels abundants serveis fets al «Perfecte» pel «socius»; aquest era un servent per a qualsevol necessitat o emergència del dia a dia. Podia optar a la fi, o abans d'acabar el servei, a la recepció del «Consolamentum», que el feia entrar dins el grup de «Perfectes». De per si, el «Consolamentum» es podia demanar sempre que hom estigués preparat o en perill de mort. El camí habitual era fer un noviciat previ que podia durar un any o més..., s'havia de provar que podia aguantar la vida gens fàcil dels «Perfectes». Aquest any de noviciat s'anomenava «any d'Abstinència» i hom el vivia sota la cura d'un Perfecte.

Els «Perfectes» són els qui han rebut el «Consolamentum», que en catòlic venia a ser a la vegada confirmació, confessió, absolució i entrada dins l'ordre i, a vegades, unció dels malalts quan es rebia a punt de morir, que era molt sovint.³⁵

34. Cf. PL 210, col. 376.

35. En queda un manual escrit pels mateixos càtars a Lió, publicat per L. CLÉDAT, *Le Nouveau Testament traduit au XIIIe siècle en langue provençale suivi d'un Rituel cathare*. Reproduction photographique du manuscrit de Lyon, publ. avec un nouvelle éd. du Rituel, Paris: E. Leroux 1887. 3, XXXIII, 485 pp.; Repr. Genève, Slatkine, 1968. XXVII, 486 pp.

2.2.8. Ritual

Primer a casa d'un dels membres de la secta sota la presidència d'un Perfecte es procedia a la «confessió» de tots els presents. Era el «Servitium»: el Perfecte tenia els evangelis oberts davant el candidat, en llengua vernacle; no hi havia aquí cap marca d'heretgia. Només en la recitació del Parenostre es deia «el pa supersubstancial» en lloc de «de cada dia»..., només en les frases «no tinguis cap pietat de la carn, tingues-ne de l'esperit empresonat en ella», s'indicava alguna cosa important de l'heretgia. (Però hem de dir que Runciman no té prou en compte que «supersubstancial» també es troba en algunes versions de la Vulgata, p. ex., la de Stuttgart).³⁶

El catecumen rebia la Pregària del Parenostre: amb tres reverències per a cada acció (el Perfecte que va després del Senior prepara la taula amb una tovalla, hi col·loca el llibre) el catecumen es prostra davant el Senior dient a l'inici del seu *Melioramentum*,

«Beneeix-me».

«Que Déu et beneeixi» (diu el Senior).

«Senyor, prega Déu per mi, un pecador, perquè Ell em porti a un bon final».

«Que el Senyor et beneeixi i faci de tu un bon cristià i et porti a bon fi» (diu el Senior).

El Senior li dóna el llibre, amonestant-lo amb una llarga admonició (en llengua vernacle), treta dels evangelis i de les cartes de Pau. Hom s'adreça al catecumen amb el nom ritual de «Pere».

L'homilia s'acaba repetint el Senior el «Parenostre» i rere ell, el candidat.

El Senior li mana que digui constantment el «Parenostre» durant tota la seva vida. No podia menjar ni beure mai res sense haver recitat abans el Parenostre (i havia de fer penitència si alguna vegada ho oblidava).

«Jo ho rebo de Déu, de tu i de l'Església», diu el catecumen.

Torna a fer el *Melioramentum* i així s'acaba, recitant el «doble» i.e. repetició del Parenostre setze vegades, més una *venia* —prostració penitencial.

Diàleg del Senior amb el catecumen sobre si està disposat a no menjar carn ni ous, a no mentir ni jurar, i renunciar a tota mena de confort i luxe; i ha de prometre que ni tan sols la mort el farà renunciar a la seva fe. (És probable que durant aquest diàleg se li parli de la renúncia a l'Església de Roma

36. Que és la seguida en l'edició del *Nou Testament Grec-Llatí-Català*. Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Editorial Claret – Societats Bíbliques Unides 1995.

i a la creu, i a l'oli del crisma del seu antic baptisme). Ho promet repetint el *Melioramentum*.

Una llarga homilia del Senior, adreçant-se al candidat amb el nom de «Pere», on es menciona el baptisme de Jesús en l'esperit, el baptisme que dóna el poder a tots els deixebles de Crist de lligar i deslligar.³⁷ Es deia: «Ningú no entrarà al regne de Déu si no reneix per l'aigua i l'Esperit Sant» que és un text estrany per uns que s'oposaven al baptisme per l'aigua (probablement l'aigua s'entenia simbòlicament).

El candidat acceptava l'homilia refent de nou el «Melioramentum» acompanyat d'un dels Perfectes (que devia ser el seu sponsor). Després de fer la confessió, s'agenollava davant el Senior, que li col·locava l'evangeli obert damunt del seu cap.

Tots els Perfectes assistents li imposaven les mans al cap i deien tres *parcias*³⁸ i tres *adoremus*,³⁹ més: «Pare sant, pren el teu servent en la teva justícia i envia la teva gràcia i el teu sant esperit damunt d'ell» (en llatí).

El Senior deia flux la *sextena* (probablement sis vegades el Parenostre).

En veu alta tres *adoremus*, la pregària del Parenostre més els 17 primers versets de l'Evangelí de Jn,⁴⁰ llegits en llatí.

La congregació repeteix tres vegades l'*adoremus* i tres vegades el *gratia*⁴¹ amb tres *parcias*.

Tots es donaven l'òscul de pau l'un a l'altre i a l'evangeliari, i. e. era la «pau», que en deien.

La cerimònia acabava amb un altre «doble» i amb les *veniae*.

Si la candidata era una dona, el Senior o Perfecte no la tocava mai, col·locava les mans per damunt d'ella. Ni tampoc una Perfecta tocava mai un candidat mascle.

En cas de mort imminent, s'escurçava considerablement el ritu.

37. El nom fictici, però del tot intencionat, té segurament a veure amb aquest poder que per als càtars tenia tot cristià.

38. «Benedicite, parcite nobis. Amen».

39. «Adoremus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum».

40. Aquí casualment o no tant casualment, ens retrobem amb la predilecció dels primers gnòstics per l'Evangelí de Jn.

41. «Gratia domini nostri Iesu Christi sit cum omnibus vobis.»

2.3. Conclusió⁴²

Sorpren el poquíssim material herètic que s'hi troba. Segurament perquè es transmetia preveient la possible confiscació de la Inquisició. Certament hi hem de suposar el rebuig del baptisme catòlic i de l'Església catòlica com a tal. També és clara l'argúcia «si el nom del creient és Pere...». Usant aquesta fórmula per a tots els casos, indicaven que el poder petrí de les claus era per a tots els cristians.

La Trinitat s'invocava certament, però es creia de tres persones completament separades i no d'una mateixa natura. És el que creien els càtars.

L'ensenyament ètic era quelcom acceptable per a tothom. És indubtable la similitud de cerimonial amb la litúrgia catòlica; són similars perquè tenen un origen comú; no es tracta pas d'una voluntat de burlar-se de les cerimònies catòliques. El *Aparellamentum* dels càtars no deu ser massa diferent de la Confessió general dels primers cristians. L'ús del *Confiteor* va en la mateixa línia... També en la primitiva Església el catecumen era provat llargament i rebia al final el Símbol i el Parenostre, etc.; aquestes semblances no poden ser fortuïtes; òbviament l'Església càtara ha conservat, adaptant-ho a la seva teologia herètica, els costums dels quatre primers segles de l'Església; però la pregunta que ens hem de fer és: ¿era això només pels dualistes de tipus gnòstic occidentals o també l'hem d'imaginar per als d'orient? Zigabén ens parla de dues cerimònies amb dos períodes de prova estricta. En les dues cerimònies hi ha la imposició de l'Evangelí de Jn damunt la testa del catecumen. D'això en podem deduir que a l'orient actuaven d'una manera semblant. L'evidència interna del cerimonial càtar apunta cap a orient: l'ús del nom «Pere» i l'aplicació de textos petrins a tots els iniciats cristians són idees orientals que arriben als càtars probablement a través dels bogomils; els càtars foren acusats de pervertir l'evangelí, perquè afegeixen al Parenostre «perquè teu és el Regne, el Poder i la Glòria pels segles dels segles». Mots que no són ni en la Vulgata de Mt ni en la Vulgata de Lc. Però en la versió grega de Mt, acceptada per l'Església ortodoxa, hi són.⁴³

42. Aquesta descripció detallada del ritu i la conclusió mateixa la podeu trobar en *The Medieval Manichee...*, 147-162. Un resum, en l'obra de J. MESTRE, *Els càtars. Problema religiós, pretext polític*, Barcelona: Edicions 62 ⁸1995, 123s.

43. I encara avui es troba en l'edició de la *Modern Greek Bible* (MGK): Διότι σοῦ εἶναι ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. Mots que apareixen també en el ritual occità penjat a internet per JEAN DUVERNOY a *Nouveau Testament occitan. Rituel occitan* del 2001 [en línia] <www.albigesos.com> [consulta 12 maig 2011]. Quan ell menciona el Parenostre occità (Mt), pròpiament dit, transcriu: «E dona a nos oi le nostre pa qui és sobre tota causa». No es pot dir, com Runciman, que no es troba en la Vulgata el terme usat pels càtars.

2.4. Cerimònies ordinàries

En la Festa Ritual el Perfecte beneïa i partia el pa. Era l'àpat fet en comú. La gent en participava dient «Benedicite».

«Deus vos benedicat», deia el Perfecte.⁴⁴

La Festa Ritual i el *Melioramentum* tenien lloc quan es podia. El *Melioramentum* (o *Melhorament*)⁴⁵ era, de fet, una renúncia a l'Església catòlica, i es feia sobretot quan el candidat havia estat exposat a influència catòlica.

L'*Aparellamentum* (*Aparellament*) era un ritus mensual dels càtars. Era una petició de perdó per tots els pecats de pensament i obra. Recitaven el *Confiteor* demanant perdó i penitència. El Perfecte ordenava tres dies de dejuni i cent genuflexions o *veniae*. Es considerava que hi havia també obligació d'assistir, si es podia, a les prèdiques. El Perfecte tenia l'obligació de predicar sempre que podia.⁴⁶

L'*Endura* (mot occità que vol dir «dejuni») era posar en pràctica fins a l'extrem allò que es predicava, i.e. arribant a l'extenuació i a la mort per inanició, cosa que a vegades succeï. Es feia amb tot un ritual: admirant el llit en què moria ell o ella. (Encara que potser l'autoritat càtara no ho aprovava). Hi ha testimoniats de diversos casos.⁴⁷ A vegades el suïcidi es realitzava d'una manera més expeditiva, obrint-se les venes o emmetzinant-se.

Totes les cerimònies càtars acabaven amb la «pau», el bes entre tots els presents. Primer els Perfectes es besaven l'un l'altre i després besaven els presents. Però l'òscul fou modificat per impedir que els Perfectes besessin una dona. En aquests casos, el Perfecte besava l'evangeli i després el donava a besar a l'altre sexe.

El Perfecte, doncs, tenia una gran importància. Era com Déu present i com a Déu era venerat pel simple creient. No estaven massa temps en un mateix lloc per mor de les persecucions.⁴⁸ Les Perfectes vivien en comunitat, però no en clausura. La coneguda Esclarmonda de Foix participava i tot en els debats.⁴⁹

44. Era un ritu molt perseguit pels inquisidors.

45. J. Mestre el descriu com a salutació normal quan un creient càtar es trobava amb un Perfecte. Cf. J. MESTRE, *Els càtars*, 124.

46. Cf. també *Ibíd.*, 125.

47. Vegeu-los en *The Medieval Manichee...*, 158-159.

48. Sobre les seves funcions en tant que difícils de definir, cf. *Els càtars*, 122-123.

49. En un debat al castell de Pamiers diu un monjo: «Madam, aneu-vos a filar a la vostra filosa, que d'això no hi enteneu res».

El Perfecte vestia de negre amb una faixa distintiva i una bossa en la qual hi havia el NT. En temps de persecució s'abandonava el vestit distintiu, però continuaven portant la faixa sota els vestits. Sols menjaven vegetals, pa i una mica de peix.⁵⁰ Observaven tres dejunis llargs: de Quinquagèsima fins a la Pasqua; des del segon dia de Pentecosta fins a les festes de Sant Pere i Sant Pau; del 13 de novembre fins a Nadal. Durant la primera i l'última setmana d'aquests períodes dejunaven a pa i aigua.

2.5. Organització

No es coneix amb detall. Els Perfectes eren la suprema autoritat. Però també hi havia bisbes i diaques. Aquests últims tenien segurament funcions administratives. Cada diòcesi tenia el seu bisbe i aquest, dos «fills», el Gran (el successor); eren en termes moderns els bisbes sufraganis de les diòcesis. Quan moria el bisbe, el «fill» gran era ordenat bisbe de la diòcesi pel petit, i així esdevenia successor. El bisbe anomenava un altre «fill» menor. El bisbe organitzava i administrava la diòcesi. Però continuava pobre i itinerant, encara que bisbe. Acudia quan se'l cridava per a cerimònies o necessitats.⁵¹ Era ajudat pels diaques, que eren bastants. Tolosa en els temps de glòria en tenia 50, de diaques, els noms dels quals es coneixen. Els diaques tenien l'equivalent d'una parròquia i estaven encarregats del benésser material i de l'ordre, no de la predicació. És probable que hi haguessin diaconesses, pel gran rol que tingueren les dones en el catarisme, però no consten.

3. LA CÀBALA

En el mateix espai cronològic i geogràfic dels càtars —tot i que en una religió diferent, la jueva— té lloc un altre moviment d'un gruix gnòstic més que considerable. La càbala comença a finals del segle XII, a Provença, sota l'autoritat de R. Abraham ben David (acrònim, RABAD); de Provença passa a Girona, on l'autoritat de Nahmanides (Bonastruc Sa Porta) l'avalua amb el seu

50. Segurament perquè ignoraven la seva reproducció sexual.

51. Vegeu una bona descripció dels bisbes càtars en *Els càtars*, 114.

gran prestigi.⁵² Per això, d'aquí passa a Sefarad, i després a arreu del món jueu d'aleshores.

Pròpiament no podem parlar de càbala (tradicció) si no és recordant la generositat de les comunitats jueves de Provença, que va permetre que un grup de gent de fe i estudiosos a la vegada tinguessin dedicació plena a la pregària a través de l'estudi dels textos religiosos tradicionals del judaisme. Aquí hom hauria de mencionar molts textos tradicionals de tarannà místic, els de la mateixa Mixnà i Talmuds, car el misticisme jueu no és de cap manera quelcom que neixi a finals del segle XII a Provença. No podríem tampoc oblidar la rica i important literatura dels *Hekalot*; ni l'aportació dels místics jueus més o menys contemporanis dels càtars de Nord/França-Alemanya.⁵³

Per què la càbala? En certa manera pot semblar una pregunta sobrer; com quan ens preguntem des de la fe per què la pregària. Però la càbala no és sols pregària, és també un intent *sui generis* de comprensió de Déu i de les seves coses, a la vegada que una certa resposta als misteris de la creació de l'univers i del seu desenvolupament fins avui.

La càbala potser es pot entendre com una mena de tercera via: una primera que és la dels teòlegs jueus medievals que (seguint els filòsofs i teòlegs àrabs i cristians) parlen de Déu amb categories mentals abstractes; una segona via que l'ateny simplement per l'acte d'obediència (pel compliment de l'halakhà) i el descriu amb les categories humanes, *tot i saber que Ell és el tot Altre i l'inefable*. La tercera via —la càbala— vol atènyer-lo per un sentiment místic exaltat i per una conceptualització que, arribant fins a la més gran complexitat, pot portar al més atrevit gnosticisme panteista.⁵⁴

Així, per la càbala Déu es fa present a través de la «creació» (*ma'asey bere'sit*) i de la «manifestació de la seva glòria» (*ma'asey merkabah*), baixant i abaixant-se (creació), pujant i fent pujar (*merkabah*) la creació.

Aquesta doble tendència donà molt aviat lloc a una profunda investigació sobre la creació, que es condensa en el *Sefer bere'sit* i que, més tard, a l'època medieval, crearà l'especulació sobre les *sefirot* que són l'intent d'entendre la divinitat com a creació/emanació (per un procés de contracció/expansió divi-

52. Alguns —perquè Nahmànides passà per Barcelona abans i allí ja hi sojornava l'any 1175 el seu gran mestre en càbala, Yudà Ben Yaqar (provençal, també, nascut a Narbona)— volen que la càbala s'iniciés pròpiament a Barcelona, ja cap als setanta del segle XII. Cf. M. IDEL, *La història de la càbala a Barcelona*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions 1989, 60ss.

53. Un tast en E. CORTÈS, «La mística dels hassidim d'Alemanya-Nord de França (ss. XII-XIII)», *La mística com a lloc de trobada*. Barcelona: Família Franciscana de Catalunya – Facultat de Teologia de Catalunya 2003, 53-73.

54. Cf. G. DEL OLMO, «El judaisme», *Tamid* 2 (1998-1999) 12.

nes). L'ànima és l'«espurna» més valuosa que indica la presència de la divinitat en aquest «vas» magnífic que és el cos humà, ambdós elements formant l'«*Adam qadmon*» o l'home primordial. Així, el fidel veu que té molt a prop la divinitat i que té a l'abast l'exaltació mística a través de la «adhesió», «meditació» o l'«èxtasi» (*kawanah*) davant la «Glòria» (*Kabod*) de Déu, l'expressió més alta del qual és la visió del «carruatge» d'Ez en els *ma'asey merkabah*. Des de molt antic l'estudi sobre la *merkabah*⁵⁵ havia fet avançar l'especulació sobre l'estructura del món superior on habita la *Kabod*, creant la teoria cabalística dels *Hekalot*.

Aquesta especulació, malgrat tot, està molt lluny de ser sols una construcció purament racional, car la càbala creu que més enllà del seu contingut racional, la Torà escrita que s'ha rebut (Càbala), oculta tot el misteri de Déu, del qual l'home ha de participar i ha d'intentar canviar quan calgui..., i, per tant, això porta a tota mena de tècniques (misteriques i màgiques o càbala pràctica) d'escodrinys del text bíblic. Tenint en compte, però, que qualsevol resultat (obtingut per via racional o també a través de l'ascensió mística) ha de ser presentat com quelcom rebut de mans de la venerada tradició o càbala.

Amb el que acabem de dir, el lector ha pogut observar l'impacte del món gnòstic: l'ànima és l'espurna de la divinitat que es fa present en el cos en què se l'empresona; l'emanacionisme amb què expliquen el procés creador és un segon punt que ens fa pensar en el món gnòstic dels primers segles, tan habituat a aquesta mena de categories (encara que *de facto* un cabalista mai no confessarà que es tracti d'un procés emanatiu, no admetrà que es parli d'emanació; sempre ho anomenarà creació, *malgré lui*); i un tercer punt del tot gnòstic també: el procés pel qual la comunitat jueva i l'individu han de salvar del seu empresonament aquestes espurnes de la divinitat. Vull parlar-ne una mica perquè és el camp en el qual la càbala es mostra especialment creativa —molt per damunt del que, sobre el tema, havien dit o anaven dient els diversos tipus de gnosticisme que coneixem.

Em refereixo a la gran creació místico-cabalística de Safed del segle XVI, sobretot amb Isaac Luria (1534-1572). ¿Pot hom deixar de banda el període cimal d'aquesta reflexió soteriològica, els anys que tants maldecaps portaran a les autoritats jueves de l'ortodòxia, la doctrina de Xabbetai Zvi i Jacob Frank (ss. XVII-XVIII)? S'hi ha de fer necessàriament referència..., però la descripció

55. N'hi ha prou de llegir Ez 1 amb una mica d'atenció i fidelitat al mètode històric crític. Vegeu-ne un intent en E. CORTÈS, «Crítica textual del Primer Testament (Ez 1)», *Claus de lectura de la Bíblia*. Barcelona: Fundació Joan Maragall 2010, 41-65.

entera ens portaria massa lluny pel que aquí pretenem. Ens cenyirem, doncs, bàsicament, al període més ric de la mística cabalística de Safed.

Dels tres elements importants que tracta Luria, vull fixar-me sols en el tercer: el *tiqqun* o restauració còsmica. Per explicar-se el problema del mal Luria veu ja en el mateix Déu, l'*Ein Sof* o sense fi, potencialitats que dins Déu mateix poden actuar contra l'harmonia del conjunt. D'altra banda, el procés creador implica que l'*Ein Sof* ha d'aportar l'espai; com si diguéssim, ell es retira sobre si mateix, com si contingué la respiració, permetent així l'emanació de la seva llum damunt l'espai primordial, cosa que donà origen a les deu *sefirot*.⁵⁶ Aquestes deu *sefirot* emanades esdevenen la figura de l'home primordial, l'*Adam Qadmon*. Però la llum de l'*Ein Sof* cau sota el domini de les *klippot* (les forces del mal). De forma paral·lela a aquest drama còsmic (tan típic del gnosticisme) el judaisme cabalístic de Luria és conscient de l'altre drama espiritual de l'home en pecat original. Aquest és explicat per la càbala precisament per una reflexió sobre el que va passar en la creació de l'home, de l'home primordial, l'*Adam Qadmon*. Abans que es pogués completar la figura de l'*Adam Qadmon* tingué lloc un altre daltabaix còsmic: la *sefira* del *Din* (judici) es negà de continuar col·laborant. El resultat d'aquest rebuig fou que els set vasos inferiors (les *sefirot* inferiors) ja no pogueren continuar contenant la llum divina, i es van trencar. És el que la càbala anomena *xbirat kelim*; és una catàstrofe en el pla de la creació de Déu. Però, en una posterior reflexió, s'entén que precisament la finalitat de tot el creat (volguda en realitat per Déu) serà que s'alliberi el cosmos del poder del *Din*. És la restauració còsmica de la qual parla Luria. Tot el que s'ha vessat o ha estat dispersat ha de restaurar-se. Per això Déu fa un altre intent perquè la creació sigui quelcom reeixit: de l'*Ein Sof* i del front de l'*Adam Qadmon* en fa sortir de nou les deu *sefirot*, configurades en cinc rostres de la divinitat cada un dels quals representa un aspecte de Déu. Pels cabalistes anteriors la restauració era una afer personal de retorn a l'estatus d'abans de la caiguda Adàmica (Gn 3). Ara, per Luria, es tracta de la renovació de tot el cosmos tal com estava abans de la trencadissa del vasos/*sefirot*. Quan s'hi arribi ja no hi haurà poders potencialment perversos. La restauració d'Adam és definitivament important perquè ell contenia totes les espurnes de llum de les ànimes dels homes futurs ben cohesionades. Però, amb la ruptura de vasos, tot se n'anà en orris. Hom ha de lluitar perquè cada espurna alliberada pugui de l'àrea del mal al seu lloc primitiu del tot espiritual. Cada jueu ha de contribuir-hi per l'estudi de la

56. Segurament que aquest espai no l'entenen físic sinó ontològic: només l'*Ein Sof* és Ésser i, per tant, per a crear «ésser» necessita primer fer un espai ontològic.

Torà, l'acompliment dels manaments i la pregària mística.⁵⁷ Amb aquests conceptes a la mà qualsevol il·letrat podia participar activament i de manera il·lusionada en la transformació del cosmos.

Xabbetai Zvi (neix a Esmirna el 1626) introdueix en la restauració l'element messiànic. Si bé és veritat que tots han de participar en la restauració per l'ascesi, la pregària, les penitències, en realitat el capdavanter d'aquest moviment restaurador del cosmos ha de ser el Messies. Xabbetai era conscient de ser un malalt. Per això, a la recerca de guarició, peregrina a Gaza (l'any 1665), on se sap que hi ha un gran savi i sant, R. Natan. Quan li demana de ser guarit de la seva malaltia maníaco-depressiva o bipolar (?), en realitat el que fa R. Natan és assegurar-li que són coses conegudes que havi- en de passar al Messies per a dur a terme la seva tasca en el món. El tarannà de Xabbetai demostra que ell és precisament el Messies. Un cop convençut de la joiosa nova, s'autoproclama Messies a Gaza mateix. Per la seva banda, R. Natan ho anuncia a la seva comunitat. A poc a poc esdevindrà predicador d'una càbala anòmica, però amb els mateixos anhels de restauració còsmica dels qui parlàvem suara. L'accent, però, ara caurà damunt el propi Messies, que farà i desfarà al seu arbitri, sense res que l'aturi ni tan sols quan esdevé presoner dels turcs: es fa musulmà; així, dirà, el Messies podrà —des del camp de l'enemic— lluitar millor per alliberar totes les espurnes de llum empresonades en la matèria de les *klippot* o forces del mal. El sabateisme encara portarà a posicions més trencadores de l'essència de tota religió amb el successor de Xabbetai, Jacob Frank, que també es feu passar per Messies i per Déu i tot. La religió, mantinguda a aquests nivells d'anomia, ja tan sols es pot definir com una capa de posar i treure quan convingui. És el que deia Frank.

Així i tot, el gran investigador de càbala i historiador d'aquesta, G. Scholem, creia que el sabateisme era la lògica coronació de la càbala anterior, la seva culminació. Scholem creu que el sabateisme primàriament és un moviment religiós i que, per tant, com a evolució de la mística jueva és legítim i autèntic. Però el lligam que ell veu entre la càbala luriana i el sabateisme no és tan evident. Per exemple, en el sistema de Luria la catàstrofe esdevé al començament, al moment de la creació. En canvi en el sabateisme esdevé al final. D'una banda, Xabbetai va assenyalar l'any 1666 com la fi del món. D'altra banda ¿no podria ser que els elements apocalíptics en el sabateisme no provinguessin de la càbala (que havia esdevingut anti-apocalíptica) sinó de les

57. Cf. G. SCHOLEM, *Kabbalah*. Jerusalem: Keter Publishing House 1974, 74-78; J. H. LAENEN, *La mística judía. Una introducción*, Madrid: Trotta 2006, 188-194.

circumstàncies catastrofistes del segle XVII que es veuen també en aquest temps en el món cristià?

G. Scholem ens afronta encara amb una altra dificultat. Ell sempre va pensar que els elements gnòstics de la càbala que acabem de veure tan clarament en el relat de Luria (i que estan també en tota l'exposició cabalística anterior i posterior) no són autòctons del judaisme; li vénen de fora. Mentre ell va ser viu, gairebé ningú va gosar contradir-lo obertament. Avui dia, deixebles seus es declaren obertament contraris a aquesta visió de l'origen del gnosticisme en la càbala. Un d'ells, M. Idel, diu: tot i que a tort i dret G. Scholem predica que la gnosi és forània al judaisme, mai no fa cap anàlisi comprensiva de les relacions gnosticisme/càbala.⁵⁸ Per altra part, diversos estudis contemporanis afirmen un cert desenvolupament gnòstic (o coloració gnòstica) en l'exegesi jueva tannaïta, posem per cas de Gn 1. Penso, per exemple, en l'*Adam Qadmon*, l'exegesi jueva de la llum primordial, l'ajuda dels àngels en la creació del món, etc.⁵⁹ D'altra banda és del tot impensable que aquestes coloracions gnòstiques els jueus del segle I o II les hagin tret de textos gnòstics cristians.

Sigui com sigui, és evident la importància de la càbala dins la cultura jueva. Hauríem de descriure la seva rica continuació en el hassidisme del segle XVIII per arribar fins al segle XXI, que permet de veure la persistència avui d'aquest hassidisme en diversos grups que en són directament hereus, entre ells, i com a principal, el grup dels Habad.⁶⁰

Els elements gnòstics no impediren que la càbala entrés per tot arreu en la vida jueva, a les llars (la celebració del *xabat* amb la seva *recepció de la reina*),⁶¹ en el culte sinagoga (en el que queden, malgrat excomunicacions del passat, termes sabateus), en la literatura en hebreu i en diverses llengües europees, en la música, en el cinema, etc.

58. I. MOSHE, *Kabbalah. New Perspectives*. Estat Units: Yale University Press – New Haven – London 1988, 23. Un diàleg sobre aquesta i altres posicions de G. Scholem es pot veure en D. BIALE, *Gershom Scholem. Kabbalah and Counter-History*. London: Harvard University Press 1982, 71-93.

59. Vegeu, p. ex., E. CORTÈS, «Influencia judía y judeocristiana en el mito gnóstico de la creación», en P.-R. TRAGAN (ed.), *Los Evangelios apócrifos*, 139-140.150.

60. L'acrònim ja és de per si significatiu: «Saviesa, comprensió, coneixement».

61. D'un autor sabateu Solomon Alkabetz (Tessalònica, s. XVI).

3.1. Conclusió

El que acabem de dir sobre càbala demostra que, de tots els moviments religiosos de tipus gnòstic que hem mencionat, els cabalistes són els únics que clarament i indistintament han arribat fins als nostres dies amb la seva càrrega gnòstica «pacíficament» acceptada, finalment, com a pensament i praxi jueva d'una teologia prou ortodoxa o almenys que es pot tranquil·lament dur a la pràctica.⁶² Per a arribar a aquesta conclusió, el judaisme va haver de pagar un preu molt alt: l'escissió de la comunitat quan la càbala esdevé anòmica, durant i després de l'època sabatea de Xabetai i de Frank.

Intentar de veure el gnosticisme o la gnosi com a paradigma interpretatiu de les noves formes de religiositat contemporània (la Cienciologia, la *Unification Church* de Moon, *Hare Krishna*, *New Thought*, *Christian Science*, en fi, tantes i tantes religions o formacions religioses del *New Age*) o bé veure-les com *revivals* gnòstics o com moviments amb influències més o menys profundes del gnosticisme dels primers segles, és una tasca titànica. Sobretot perquè en els diversos estudis que s'han fet no queda clar què s'entén per gnosi o gnosticisme en el treball d'anàlisi comparativa. Un exemple ho demostra: «The American Gnostic School». És un moviment contemporani que es presenta com a gnòstic, i, tot i això, critica la gnosi antiga perquè, diu, té una concepció negativa de la matèria (!).⁶³ Falta, doncs, posar-se d'acord sobre quina és l'*extensio* i la *comprehensio* dels termes «gnosi» i «gnosticisme». Però no puc estar-me d'indicar, com una de les vies per les quals es pot transitar en aquest bosc tan perdedor, la definició que per aquesta tasca donava R. Bergeron:⁶⁴

Com a tipus religiós, la gnosi és una via d'experiència interior en la qual l'home es retroba en la pròpia veritat última, reviu en la memòria els propis orígens i pren consciència de la pròpia natura divina. La nota específica de la gnosi és el coneixement del Jo transcendental i diví empresonat en el món de les aparences. Les seves característiques secundàries (dualisme, esoterisme, anti temples, antinomisme, reencarnació, entitats superiors, etc.) s'acaben articulant totes al voltant d'aquesta nota específica.

62. Deixant a part, és clar, tot el que s'hi ha adherit al llarg dels temps i que encara persisteix de màgia blanca i negra.

63. MENZAGO, *Gnosi*, «Gnosticismo e nuovi movimenti religiosi. La nascita di un paradigma interpretativo per la "nuova religiosità"», *Annali di Scienze Religiose* 10 (2005) 293, n. 60.

64. R. BERGERON, «Interpretación teológica de las nuevas religiones», *Concilium* 181 (1983) 138.